

УДК 378.2 : [37.011.3-051 : 78]

ХУДОЖНЄ СПІЛКУВАННЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКОГО ДОСВІДУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Т. Д. Грінченко

У статті досліджується процес художнього спілкування як головного чинника формування мистецького досвіду, надається теоретична характеристика процесів сприйняття, уяви, мислення, розуміння, рефлексії, інтерпретації, які визначають компонентну структуру мистецького досвіду майбутнього вчителя музики.

Ключові слова: мистецький досвід, учитель музики, спілкування з творами мистецтва.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОБЩЕНИЯ КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОПЫТА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ

Т.Д. Гринченко

В статье исследуется процесс художественного общения как основополагающего фактора формирования художественного опыта, предоставляется теоретическая характеристика процессов восприятия, воображения, мышления, понимания, рефлексии, интерпретации, которые определяют компонентную структуру художественного опыта будущего учителя музыки.

Ключевые слова: художественный опыт, учитель музыки, общение с произведениями искусства.

COMMUNICATION ARTISTIC AS THE MAIN FACTOR IN SHAPING ARTISTIC EXPERIENCE FUTURE MUSIC TEACHERS

T.D. Grinchenko

This article explores the process of artistic communication as a fundamental factor in the formation of artistic experience, given the theoretical description of the processes of perception, imagination, thinking, understanding, reflection, interpretation, which define the structure of a component of the artistic experience of the individual. The author analyzes each of these phenomena, determine their influence on the formation of the artistic experience of the future teacher of music.

During the students' learning of the program works occurs their artistic and intellectual development, the conditions for self-knowledge, based on personal artistic and aesthetic experience and mentally creative activity is determined by the art and life philosophy that is basic acquisition of artistic experience.

In the process of artistic communication, in base of which consists of knowledge and emotional understanding of art works, the formation of artistic knowledge and skills that are the foundation of students' creative self-realization in the art world in the process of learning, and in the future of his artistic and educational activities. Artistic communication contributes to the readiness of the teacher of music broadcasting of artistic culture in the educational work with the students.

Key words: artistic experience, music teacher, artistic communication.

Різновидам мистецтв притаманні особливі, найбільш доступні можливості для розвитку художніх здібностей майбутніх учителів музики, їхньої інтуїції й фантазії, а також для сприйняття навчального процесу як творчості. У процесі вивчення студентами програмних творів відбувається їхнє художньо-інтелектуальне зростання, створюються умови для самопізнання й саморозвитку, на основі минулого індивідуального художньо-естетичного досвіду й розумово-творчої активності визначається мистецька та життєва позиція, що є основною ознакою набуття мистецького досвіду. Художнє спілкування з мистецькими творами в фаховій підготовці майбутнього вчителя музики здійснюється за участю таких процесів, як сприйняття, уява, мислення, розуміння, рефлексія, інтерпретація. Означені феномени визначають компонентну структуру мистецького досвіду особистості, який є сукупністю засвоєних мистецьких знань, умінь і навичок, одержаних у результаті активного практичного пізнання мистецтва, та основою мистецько-педагогічної діяльності майбутніх учителів музики [4].

Метою нашої статті є здійснення теоретичного аналізу процесу художнього спілкування та його складових – сприйняття, уяви, мислення, розуміння, рефлексії, інтерпретації.

У сучасних наукових дослідженнях процес спілкування з творами мистецтва поряд із пізнанням і працею прирівнюється до форм життєдіяльності, що створюють умови для активізації засвоєння знань, розвитку уяви й мислення майбутніх учителів музики. Художнє спілкування в процесі навчання стає фактором утвердження самооцінки студента, головним чинником утворення його особистісної духовної сфери, основою формування його різноманітних здібностей і потреб, засобом утворення переконань, ідеалів, мотивів.

Феномен «художнє спілкування» є об'єктом дослідження таких учених, як Л.Виготський, С.Олесіна, Я.Пономарьов, О.Ростовський, О.Рудницька, Е.Сепір, Л.Феррара та інших. Проблема музичного мислення, як складової художнього спілкування музиканта, широко досліджувалась у працях таких учених, як Л.Баренбойм, О.Гольденвейзер, Г.Коган, А.Корто, Г.Нейгауз, Г.Ципін, Б.Яворський. У вітчизняній педагогіці музичне мислення є центром уваги О.Бурської, І.Медведевої, Н.Мозгальової. Досить широким колом науковців розглядається проблема інтерпретації творів мистецтва (Л.Бочкарьов, О.Котляревська, В.Москаленко, Т.Сирітська). Зі свого боку ми пропонуємо розглядати вказаний феномен та його складові в аспекті їхнього впливу на формування мистецького досвіду майбутнього вчителя музики.

Глибинне вивчення програмних творів дозволяє залучати студентів до чотирьох видів художнього спілкування, що виявляють себе в діалогічній формі: а) внутрішній діалог – індивідуально-особистісний процес, у рамках якого людина намагається зрозуміти основну ідею твору мистецтва, його емоційну будову, осмислити його значення для самовдосконалення й саморозвитку; б) діалог суб'єкта з суб'єктивним об'єктом як ілюзійним партнером (окрім мистецтва в ролі такого партнера може виступати природа, довколишній світ); в) діалог з квазіоб'єктом, що дозволяє людині доторкнутися до системи цінностей автора, його світовідчуття й життєвого досвіду, спробувати зрозуміти його внутрішній емоційний стан як емоційний стан іншої особистості, що виражається мовними засобами того чи іншого виду мистецтва; г) діалог уявних партнерів – художніх персонажів (ілюзійна модель реального спілкування) [7, с.306-308]. У набутті мистецького досвіду особливо важливим є внутрішній діалог, під час якого відбувається процес самоусвідомлення особистості. Здатність студентів до художнього спілкування із застосуванням усіх окреслених видів є умовою розвитку їхньої уяви, образного мислення, фантазійності та засобом розв'язання проблем тлумачення й розуміння художніх образів музичних творів, що вивчаються, шляхом успішного виконання професійних завдань у майбутній мистецько-педагогічній діяльності.

Мистецький досвід є результатом встановлення інтелектуально-емоційного зв'язку «автор – суб'єкт сприйняття». Такий зв'язок, тобто передача інформації про світ, викладеної за законами художніх концепцій, підкреслює Ю.Борев, відбувається саме в процесі художнього спілкування. Необхідним об'єктом цієї передачі є мистецький твір – артефакт мистецького досвіду, а у виконавських мистецтвах (музика, театр) – виконавець. Означена взаємодія розглядається не як односпрямована комунікація, а як двостороннє спілкування, у ході якого «реципієнт отримує від тексту лише стільки, скільки сам в силу своєї культурної підготовленості здатний надати йому смислу»... Необхідними компонентами для розвитку здатності особистості до художнього спілкування є: ідентифікація героя з власним «Я»; синестезія (взаємодія органів рецепції: слуху, зору, тощо); асоціативність (коло життєвих та художніх аналогій); часові рецепції (сприйняття в теперішньому часі, порівняння з минулим, уявлення про майбутнє) [1, с.160-162].

Важливим фактором сприйняття творів мистецтва майбутнім учителем музики є рецептивна установка, попередньо здійснена в спілкуванні з викладачами фахових дисциплін. Її основним завданням є спонукання студента до аналізу засвоєних мистецьких знань, закріплених його попереднім досвідом, здійснення відповідного емоційно-емотивного, стилістичного та жанрового настроювання на сприйняття, яке має діяти впродовж всього процесу художнього переживання – візуалізації «життєвого змісту» мистецтва, драматизації його «подієвості» [2, с.68] та закріплюватись ідентифікацією ідей художніх творів з актуальними адекватними переживаннями студента, його життєвим досвідом, ставленням до навчання.

За висловом О.Рудницької, сприйняття – це перший і обов'язковий етап будь-якого розумового процесу, у ньому відбувається активізація актів «виділення інформативних ознак, їхнього аналізу, порівняння, відбору, абстрагування, запам'ятовування, тощо» [12].

Художнє сприйняття вчена називає узагальненим видом духовно-практичної діяльності, що «вимагає не тільки логічного осмислення одержаної інформації, але й потреби усвідомити та інтерпретувати результати суб'єктивного емоційного осягнення образно-символічного змісту твору» [12]. Ступені осягнення художньої образності, такі як емоційно-естетичний відгук, оцінка засобів виразності, асоціативна активність, роздуми, естетична насолода, розкриття змісту, форми виявляються в основних складових структури художнього сприйняття: первинному ознайомленні з художньою інформацією, її сенсорним розрізненням, аналізі виразно-смыслового значення художньої мови, інтерпретації та

естетичній оцінці художнього смислу твору. У формуванні мистецького досвіду майбутнього вчителя музики необхідно досягнути високого рівня його художнього сприйняття, що за словами О.Рудницької, є «сприйняттям-мисленням», «переживанням-усвідомленням», у якому органічно пов'язуються інтелектуально-логічні та емоційно-почуттєві акти художньо-пізнавальної діяльності, відбувається передача творчого задуму, «зустріч» з митцем, осягнення глибинного смислу мистецтва [12, с.101-102].

Повноцінна реалізація дієвості програмних музичних творів можлива за умови розвитку історичної свідомості студентів (обов'язкове знайомство з біографічними даними автора, стилістичними характеристиками епохи, у якій творив композитор) та залучення результатів розвитку художньої культури (інтеграція мистецтв), наведення асоціативних зв'язків з оточуючим простором, застосування образного мислення, пошуку відповідних сюжетів із власного життя. На таких засадах музичне сприймання сприяє загальному вдосконаленню та самовдосконаленню майбутнього вчителя музики й позитивно позначається на усіх сферах його життєдіяльності.

Важливим чинником у набутті мистецького досвіду майбутнім учителем музики є розвиток його здатності до образної уяви та різноманітних видів мислення. Є.Олесіна називає уяву «направленістю свідомості», що виявляється у відході від дійсності у відносно автономну діяльність, відмінну від безпосереднього пізнання цієї дійсності: чим далі людина в своїй уяві може відійти від реальності (без остаточної втрати зв'язку з нею), тим більш цікавою й виразною стає її творча праця. Дослідниця доводить, що уява є важливою складовою будь-якого творчого процесу й виокремлює найбільш поширені способи розвитку феномену «творча уява»: аглютинація – злиття окремих елементів в єдиний образ, акцентування – виділення або підкреслення важливої деталі художнього образу, гіперболізація – збільшення або зменшення предмета або його частин, схематизація – стирання відмінностей між предметами, типізація – виділення та підкреслення важливих сутностей [8].

Необхідною умовою формування мистецького досвіду майбутнього вчителя музики є розвиток його музичного мислення, суть якого, як різновиду художньо-образного, полягає в «пізнанні і перетворенні об'єктивної дійсності через комплекс властивих цьому виду мистецтва специфічних виразових засобів, утворенні, передаванні та сприйнятті музичних звуко-інтонаційних образів»... І.Гринчук наголошує на тому, що цей феномен пронизує всю музичну творчість, специфічно виявляє свою присутність у її композиторському, виконавському й слухачському видах. Важливим чинником музичного мислення, який проявляється через інтеграцію сприймання-аналізу-інтерпретації в цілісний процес музичного сприймання, є аналітизм як «зближення процесу творення з осягненням логіки вже створеного опусу» [5, с.51-52]. На думку дослідниці, саме за допомогою аналітико-інтерпретаційного мислення й аналізу-інтерпретації як способу пізнання музики, в якому інтегруються когнітивний, аксіологічний та праксеологічний аспекти, відбувається осягнення й цілісне висвітлення музичних явищ через «розкодування» смислу музики для пізнання «художньої картини світу» та внутрішнього «Я» особистості. У такому контексті мислення є одним із головних чинників поглиблення процесу набуття мистецького досвіду, збудником розумових дій майбутнього вчителя музики в його художньо-оцінному ставленні до творів мистецтва.

Підготовка студентів до сприйняття й розуміння мистецтва має враховувати необхідність формування в них навичок здійснення аналізу та інтерпретації художніх творів. Розуміння тут постає в якості основи, випереджувального процесу, що відбувається шляхом зближення з суб'єктивним світом автора, змістом художнього твору, який інтерпретатор може осягнути за допомогою уяви й мислення. Інтерпретація як необхідна умова формування мистецького досвіду є процесом переселення всередину твору, віддання себе під його владу, відмови від поверхових ефектів самодемонстрування. У герменевтиці виокремлюються стилістичний, граматичний, психологічний, логічний та інші типи інтерпретацій, що конституують її також як інтелектуальний процес, у основі якого лежить комплекс знань інтерпретатора-професіонала. Втілення останнім своїх особистих суджень, за Г.Гадамером, «власного горизонту інтерпретатора» [3], є необхідною умовою успішності інтерпретації, глибокого розуміння художніх образів, форм, ідей твору, осягнення духовного світу автора. Інтерпретування творів мистецтва як специфічна форма мистецької діяльності майбутнього вчителя музики також визначає специфіку його мистецького досвіду, сприяє розкриттю змісту музичних творів через осягнення авторського задуму й втілення особистісних смислів, відчуттів, світосприйняття та світоусвідомлення.

Визнання мистецького досвіду досвідом художнього саморозуміння [4] ставить перед нами завдання проаналізувати рефлексивність майбутнього вчителя музики, яка є супутньою до процесу його спілкування з творами мистецтва. У словниковому визначенні рефлексія – це феномен людської самосвідомості, самопізнання, самоосмислення, що передусім характеризується скерованістю, замкненістю або на самого суб'єкта (пізнавально-активну особистість), або на сам процес пізнання (знання про знання, мислення про мислення, пізнання пізнання, свідомість свідомості) [11, С. 340-341].

Постійне звернення уваги представників психолого-педагогічних наук до рефлексії (В.Бехтерев, І.Зязюн, А.Ліненко, І.Семенов, С.Степанов) підтверджує її впливовість і на формування мистецького досвіду майбутнього вчителя музики. Сила мистецького твору, що спонукає особистість до самопізнання, ґрунтується на самопізнавальній установці його творця, яка зі слів Г.Тарасова, є надзвичайно важливою й у багатьох випадках фатальною для поетів, письменників, композиторів. Неможливість її уникнення, не переборення її нав'язливої сили виявляється в тому, що митець у власному спостереженні та аналізі життя, націленості на зустріч з новими враженнями постійно намагається пізнавати причинність людської поведінки. Психологічно орієнтована пізнавальна діяльність художника, згідно з Г.Тарасовим, складається з факторів ставлення до себе й до людей [13, с.106].

Важливим для нашого дослідження є твердження Г.Падалки про те, що в мистецькій педагогіці «принцип рефлексивності спрямовано на спонукання учня в процесі мистецького навчання до співвіднесення власних життєвих орієнтирів, світоглядних настанов зі змістом художніх образів, зіставлення цінностей внутрішнього життя з морально-світоглядними позиціями, відтвореними в мистецтві, співвіднесення найглибших переживань особистісного «Я» з художніми оцінками автора твору» [9]. Рефлексія є невід'ємною частиною мистецького досвіду вчителя, необхідною складовою його гносеологічного компонента, яка забезпечує процес адекватного сприйняття як самого себе, так і учнів.

Необхідною рисою сучасного вчителя музики є його здатність до професійної рефлексії – виходу за межі самої професії, усвідомлення її з позицій соціального, культурологічного знання, з позиції іншості, вироблення відповідних суджень і ставлення до неї. Цей вид рефлексії визначається Т.Юровою як полінаукова категорія, що є особистісно-професійною якістю, за допомогою якої вчитель як суб'єкт педагогічної рефлексії, набуває здатності до самоактуалізації, саморозуміння, самоідентифікації, саморегуляції, самооцінки в системах: а) своєї професійної діяльності; б) педагогічного спілкування; в) власної особистості [14].

Отже, рефлексивні здатності вчителя музики є специфічною ознакою відтворення в його свідомості характерних особливостей музично-педагогічної діяльності, осмислення майбутньої професії та реалізації в ній своїх потенційних можливостей і набутого в спілкуванні з творами мистецтва мистецького досвіду. Рефлексія як важлива умова зростання професійної майстерності та як професійно значуща особистісна якість майбутнього вчителя музики є складовою його мистецької діяльності, важливість аналізу якої в нашому дослідженні пояснюється інтеграцією в ній усіх вище охарактеризованих нами художніх процесів.

У констатації того, що в історії людського суспільства досвід «неначе збігається з діяльністю, зливається з сукупною суспільною практикою», І.Зязюн висловлює свою думку й заперечує подібне ототожнення, розмежовує поняття «досвід» і «практична діяльність». З його слів, минула діяльність є основою нагромадження досвіду й початковим пунктом діяльності наступної [6, с.72].

Мистецька педагогіка виявляє своє ставлення до мистецької діяльності крізь призму її синкретизму з педагогічною діяльністю. Художньо-педагогічна діяльність, вважає І.Прокоф'єва, є спеціально організованим творчим процесом, «безпосереднім мистецтвом взаємодії суб'єктів», націленим на створення педагогічних умов сприяння формуванню досвіду емоційно-ціннісного й творчого відношення учнів до довколишньої дійсності [10, с.15]. Для набуття мистецького досвіду необхідно організувати навчально-пізнавальну діяльність майбутніх учителів музики на засадах формування мистецько-педагогічних знань і відповідних навичок мистецько-педагогічної діяльності, його готовності до створення творчих ситуацій на уроках, відсутності буденно індиферентного ставлення до музичних творів, уміння приходити в стан їх емотивного переживання, досягнення вершин художнього пізнання світу.

Ядром фахової підготовки майбутнього вчителя музики є робота над педагогічним репертуаром, якість якої повністю залежить від виховання в студентів ставлення до мистецьких творів як до засобу ментально-емоційного світо- і самопізнання, від навчання майбутніх учителів музики рефлексувати над особистим духовним і життєвим досвідом у процесі художнього спілкування, здійснювати глибинний аналіз-інтерпретацію програмних творів з фахових дисциплін.

Отже, фахова підготовка в контексті зорієнтованості на формування мистецького досвіду майбутнього вчителя музики є цілісним навчально-виховним процесом, спрямованим на оволодіння студентами системою мистецьких знань, умінь і навичок. Її зміст характеризується взаємопов'язаністю діяльності викладачів фахових дисциплін (викладання, виховання в студентів здатності до мистецько-освітньої діяльності, залучення їх до систематичних відвідин філармонії, театрів, музеїв, художніх виставок, проведення мистецьких освітніх виховних заходів) та студентів (учіння, теоретично-практична підготовка до мистецько-педагогічної діяльності, активна участь у творчому житті навчального закладу). На підставі здійсненого теоретичного аналізу художнє спілкування визначається як необхідна складова мистецького досвіду майбутнього вчителя музики, творчої мистецької самореалізації студента в процесі навчання, його готовності до транслювання художньої культури в навчально-виховній роботі з учнями.

Література

1. Боров Ю.Б. Эстетика. / Ю.Б. Боров; 4-е изд., доп.-М.: Политиздат, 1988.-496 с.
2. Бурська О.П. Феномен музичного переживання у формуванні виконавської майстерності піаніста-музиканта / Олена Петрівна Бурська / Проблеми і перспективи розвитку мистецької освіти в Україні // Зб.наук.мат-лів засідання «Круглого столу» Третьої Міжнародної конференції студентів та молодих науковців «Слов'янське мистецтво у контексті європейської культури». – Вінниця, 2009. – 108 с. – с. 64-70.
3. Г.Гадамер Г. Истина и метод: основы философской герменевтики. / Ганс Георг Гадамер; [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації:www. filosof.historic.ru
4. Грінченко Т.Д. Формування мистецького досвіду майбутнього вчителя музики в процесі фахової підготовки майбутнього вчителя музики: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук : спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Т.Д.Грінченко; Вінниця, 2011. – 20 с.
5. Гринчук І. Проблеми музичного мислення: теорія і методика розвитку. Діалектика музичного логосу та ейдосу: Навчально-методичний посібник. / Ірина Гринчук, Олена Бурська; Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 224 с.
6. Зязюн І.А. Эстетичний досвід особи. Формування і сфери вияву. / І.А.Зязюн; К.: Вища школа, 1976. – 172 с.
7. Каган М.С. Мир общения. / М.С.Каган; М.: 1988. – 389с.
8. Олесина Е.П. Воображение как механизм активизации художественно-эстетического сознания школьников / Е.П.Олесина; // Электронный журнал «Педагогика искусства» №1, 2006 -[Електронний ресурс] – Режим доступу до журналу: – www.art-education.ru/otd-basic-integras.htm – 50k
9. Падалка Г.М. Концептуальні засади мистецької педагогіки / Галина Микитівна Падалка // Всеукраїнська науково-практична конференція «Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії» / К.: 2007. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до інформації: www.culturalstudies.in.ua/knkonf_hosv_zm.php – 50k –
10. Прокоф'єва І.В. Формирование готовности студентов вузов искусств и культуры к художественно-педагогической деятельности:автореф. дис. ... на соискание ученой степени кандидата педагогических наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогика и образования» / И.В.Прокоф'єва ; Тюмень, 2002. – 21 с.
11. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. / Оксана Петрівна Рудницька; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
12. Тарасов Г.С. О психологии искусства / Г.С.Тарасов // Вопросы психологии.- 1992.- №1-2.- С.105- 110.
13. Юрова Т. В. Условия развития педагогической рефлексии учителя музыки в процессе повышения квалификации : дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т.В.Юрова. – Чита, 2005.- 252 с.

References

1. BorevYU.B. Estetika. / YU.B. Borev; 4-eizd., dop.- M.: Politizdat, 1988.- 496 s.
2. Burs'ka O.P. Fenomen muzychnoho perezhyvannya u formuvanni vykonavs'koyi maysternosti pianista-muzykanta / Olena Petrivna Burs'ka / Problemy i perspektyvy rozvytku mystets'koyi osvity v Ukrayini // Zb.nauk.mat-liv zasidannya «Kruhloho stolu» Tre't'oyi Mizhnarodnoyi konferentsiyi studentiv ta molodykh naukovtsiv «Slov»yans'ke mystetstvo u konteksti yevropeys'koyi kul'tury». – Vinnytsya, 2009. – 108 s. – s. 64-70.
3. G.Gadamer G. Istina i metod: osnovyi filosofskoy germenevtiki. / Gans Georg Gadamer; [Elektronniy resurs] – Rejim dostupu do informatsii: www. filosof.historic.ru.
4. Hrinchenko T.D. Formuvannya mystets'koho dosvidu maybutn'oho vchytelya muzyky v protsesi fakhovoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya muzyky: avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata pedahohichnykh nauk : spets. 13.00.04 – teoriya ta metodyka profesiynoyi osvity / T.D.Hrinchenko; Vinnytsya, 2011. – 20 s.
5. Hrynychuk I. Problemy muzychnoho myslennya: teoriya i metodyka rozvytku. Dialektyka muzychnoho lohosu ta eydosu: Navchal'no-metodychnyy posibnyk. / Iryna Hrynychuk, Olena Burs'ka; Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2008. – 224 s.
6. Zyazyun I.A. Estetychnyy dosvid osoby. Formuvannya i sfery vvyavu. / I.A.Zyazyun; K.: Vyshcha shkola, 1976. – 172 s.
7. Kagan M.S. Mir obscheniya. / M.S.Kagan; M.: 1988. – 389s.
8. Olesina E.P. Voobrajenie kak mehanizm aktivizatsii hudojestvenno-esteticheskogo soznaniya shkolnikov / E.P.Olesina; // Elektronniy jurnal «Pedagogika iskusstva» №1, 2006 – [Elektronniy resurs] – Rejim dostupu do jurnalnu: – www.art-education.ru/otd-basic-integras.htm – 50k
9. Padalka H.M. Kontseptual'ni zasady mystets'koyi pedahohiky / Halyna Mykytivna Padalka // Vseukrayins'ka naukovopraktychna konferentsiya «Khudozhn'o-osvitniy prostir Ukrayiny v konteksti novitn'oyi istoriyi» / K.: 2007. – [Elektronniy resurs] – Rezhym dostupu do informatsiyi: www.culturalstudies.in.ua/knkonf_hosv_zm.php – 50k.
10. Prokofeva I.V. Formirovanie gotovnosti studentov vuzov iskusstv i kul'tury k hudojestvenno-pedagogicheskoy deyatelnosti: avtoref. dis. ... na soiskanie uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskikh nauk : spets. 13.00.01 «Obschaya pedagogika, istoriya pedagogika i obrazovaniya» / I.V.Prokofeva ; Tyumen, 2002. – 21 s.
11. Rudnyts'ka O.P. Pedahohika: zahal'na ta mystets'ka: Navchal'nyy posibnyk. / Oksana Petrivna Rudnyts'ka; Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan, 2005. – 360 s.
12. Tarasov G.S. O psihologii iskusstva / G.S.Tarasov // Voprosyi psihologii.- 1992.- №1-2.- S.105- 110.
13. YUrova T. V. Usloviya razvitiya pedagogicheskoy refleksii uchitelya muzyki v protsesse povysheniya kvalifikatsii : dis. ... doktora ped. nauk : spets. 13.00.08 «Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya» / T.V.YUrova. – CHita, 2005.- 252 s.